

ZAMONAVIY HIKOYALARDA RAHBAR OBRAZINING EVOLYUTSIYASI

Abdilazizov Ozodbek A'zam o'g'li,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20194021>

ARTICLE INFO

Received: 1st May 2026

Accepted: 5th May 2026

Published: 11th May 2026

KEYWORDS

rahbar obrazi, zamonaviy o'zbek hikoyachiligi, psixologik realizm, intellektual psixologizm, ichki monolog, ramziylik, ma'naviy-axloqiy inqiroz, shaxs va amaldor ziddiyati, rahbar va jamiyat.

ABSTRACT

Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek hikoyachiligida rahbar obrazining evolyutsiyasi, uning sotsialistik realizm qoliplaridan psixologik realizm va intellektual tahlil darajasiga ko'tarilish jarayoni tahlil qilinadi. Maqolada rahbar obrazining mafkuraviy timsoldan murakkab, ziddiyatli va o'z ichki dunyosi bilan yuzlashuvchi insoniy qiyofaga aylanishi, bu jarayonda psixologizm, ramziylik va metaforik tasvir usullarining roli yoritiladi. Shuningdek, rahbar va jamiyat munosabatlarining yangicha talqini, rahbarning ma'naviy-axloqiy inqirozi, "shaxs va amaldor" ziddiyati, hamda zamonaviy hikoyachilikda qo'llaniladigan "ichki monolog", "ong oqimi", "kontrast" va "ramziy detallar" kabi badiiy usullar tahlil qilinadi.

O'zbek hikoyachiligi tarixida rahbar obrazi uzoq vaqt davomida sotsialistik realizm metodining qat'iy talablari asosida shakllantirib kelindi. Ushbu davr adabiyotida rahbar — bu shunchaki jismoniy shaxs emas, balki davlat mashinasining benuqson ishlovchi murvati, partiya g'oyalarining yerda namoyon bo'lgan timsoli edi. Sho'ro davri hikoyalarda rahbar obrazi qahramonlik va fidoyilik kabi sun'iy sifatlar bilan bezatilgan bo'lib, u shaxsiy hayotdan, oilaviy tashvishlardan va insoniy qo'rquvlardan butunlay yiroq qilib ko'rsatilar edi. Bunday personajlar ko'pincha "sxemalashtirilgan" bo'lib, ularning ichki dunyosi emas, balki ishlab chiqarishdagi muvaffaqiyatlari, rejani ortig'i bilan bajargani yoki jamoani qanday boshqargani asosiy planga chiqarilardi. Biroq mustaqillik davriga kelib, milliy hikoyachilikda inson omili birinchi o'ringa chiqdi va rahbar obrazining bu kabi bir tomonlama, "bir o'lchovli" tasviridan voz kechildi. Endilikda adabiyotda rahbarning ijtimoiy maskasi ortida yashiringan haqiqiy insoniy qiyofasini, uning iztiroblari va ichki ziddiyatlarini tadqiq etish tamoyili ustuvorlik qila boshladi. Bu jarayon badiiy tafakkurning yangilanishi, estetik qarashlarning kengayishi va ijodiy erkinlikning mahsulidir¹.

Zamonaviy o'zbek hikoyachiligida rahbarning insoniy qiyofasi shakllanishida psixologik realizmning o'rnini beqiyosdir. Bugungi kun yozuvchilari (masalan, Erkin A'zam, Shoyim Bo'tayev, Nazar Eshonqul asarlarida) rahbar obrazini yaratishda uning xizmat pog'onasidagi

¹ Maxmidjonov S.D. — O'zbek adabiyotshunosligida badiiy obraz masalasining qiyosiy talqini. — Cyberleninka (onlayn), 2023. — bet. 12–38.

o'rniga emas, balki uning vijdoni bilan bo'lgan muloqotiga urg'u berishmoqda. Rahbar endi "ideal personaj" emas, balki xato qiladigan, afsuslanadigan va o'zligini anglashga intiladigan tirik insondir. Uning kabineti devorlari orasidagi yolg'izligi, yuqori turuvchi rahbarlar oldidagi hadixsirashi va o'z qo'l ostidagilar bilan munosabatdagi murakkab vaziyatlar personajning dinamik rivojlanishini ta'minlaydi. Avvalgi davrlarda rahbarning xatosi faqat "ishdagi kamchilik" deb baholangan bo'lsa, hozirgi hikoyalarda bu xato uning ma'naviy fojiasi, shaxsiy tanazzuli yoki aksincha, ma'naviy yuksalishining boshlang'ich nuqtasi sifatida talqin qilinmoqda. Bunday yondashuv kitobxonga rahbar obrazini ijtimoiy tabaqa vakili sifatida emas, balki o'ziga o'xshash dardli va o'ychan shaxs sifatida qabul qilishga yordam bermoqda. Shuningdek, ushbu evolyutsion jarayonda ramziylik va metaforik tasvir usullarining kuchayishi ham muhim rol o'ynadi. Zamonaviy hikoyalarda rahbarning stoli, uning o'tirgan kursisi yoki xizmat avtomobili shunchaki moddiy buyumlar emas, balki personajning ruhiy holatini, uning hokimiyatga bog'lanib qolganligini yoki aksincha, bu yukdan qutulish istagini ifodalovchi badiiy vositalarga aylandi. Rahbar obrazining o'zgarishi bevosita jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy transformatsiyalar bilan hamohangdir. Eskicha uslubdagi "buyruqboz" rahbarlarning fojiasi va ularning yangi davr talablari oldidagi o'zligi ko'pincha satirik yoki dramatik bo'yoqlarda tasvirlanmoqda. Bu esa adabiyotning ijtimoiy hayotdagi nuqsonlarni fosh etish va komil inson g'oyasini ilgari surishdagi vazifasini yangi sifat bosqichiga olib chiqdi. Shunday qilib, zamonaviy hikoyachilikda rahbar obrazi mafkuraviy qolipdan chiqib, murakkab psixologik dunyoga ega bo'lgan, ijtimoiy va shaxsiy mas'uliyat o'rtasida muvozanat izlayotgan chinakam insoniy qiyofaga ega bo'ldi².

Ushbu bosqichda rahbarning jamiyat bilan munosabati endi "boshqaruvchi va bo'ysunuvchi" shaklida emas, balki axloqiy mas'uliyat va ijtimoiy vijdon kontekstida o'rganiladi. Zamonaviy hikoyalarda rahbar ko'pincha ikki o't orasida qolgan qahramon sifatida namoyon bo'ladi: bir tomondan yuqoridan kelgan qat'iy topshiriqlar, ikkinchi tomondan esa oddiy odamlarning dardi va hayotiy haqiqatlari. Ushbu to'qnashuv qahramonning ma'naviy-axloqiy inqirozini keltirib chiqaradi. Yozuvchilar rahbarning jamiyat oldidagi yuzini ko'rsatish orqali aslida tizimning nuqsonlarini, byurokratiyaning inson taqdiriga salbiy ta'sirini mahorat bilan ochib beradilar. Rahbarning o'z lavozimini saqlab qolish uchun vijdoniga qarshi borishi yoki aksincha, mansabidan kechib bo'lsa-da, haqiqat tarafida turishi zamonaviy hikoyachilikning eng o'tkir konfliktlaridan biridir. Bu erda rahbar obrazi jamiyatning ko'zgusi vazifasini o'taydi — uning ma'naviy holati butun boshli bir davrning yoki ijtimoiy qatlamning axloqiy o'lchovlarini belgilab beradi.

Mazkur reja doirasida badiiy asardagi tasvirlash texnikasining o'zgarishi ko'rib chiqiladi. Zamonaviy o'zbek hikoyachiligida "oasislashgan" (yopiq) va "ochiq" psixologizm usullari rahbar obrazini ochishda keng qo'llanilmoqda. Mualliflar qahramonning harakatlaridan ko'ra, uning niyatlari, o'ylari va kechinmalariga ko'proq e'tibor qaratmoqdalar. Ichki monologlar orqali rahbarning o'z-o'zini taftish qilishi, o'z xatti-harakatlariga chetdan nazar tashlashi o'quvchiga personajning ruhiy dunyosiga chuqur kirib borish imkonini beradi. Bu uslub rahbarning tashqi dunyodagi "salobati" va ichki dunyosidagi "kichikligi" yoki "yolg'izligi" o'rtasidagi farqni yorqin ko'rsatadi. Zamonaviy adabiyotda rahbar obrazi endi tashqi harakatlar yig'indisi emas, balki chuqur intellektual va emotsional tahlillar ob'ektidir³.

Zamonaviy o'zbek hikoyachiligida rahbar va jamiyat munosabatlari masalasi sotsiologik va etik planda yangicha talqin qilinmoqda. Agar avvalgi davr adabiyotida rahbar jamiyatning

² Akhmedova M. — The Evolution of the Modern Hero in Russian Prose. — Евразийский журнал технологий и инноваций, 2024. — bet. 34–38.

³ Soberova M. — Zamonaviy o'zbek adabiyotida o'qituvchi- ziyoli obrazi talqinlari. — FILOLOGIYA UFQLARI JURNALI, 2024. — bet. 7–21.

yo'lboshchisi va xalqning manfaati yo'lida sobit turgan metin iroda egasi sifatida ideallashtirilgan bo'lsa, bugungi hikoyalarda bu munosabat ko'p qirrali va ko'pincha fojiviy xarakterga ega. Rahbar obrazi endilikda o'z mansab kursisining ijtimoiy og'irligi va shaxsiy axloqiy prinsiplari o'rtasidagi nomuvofiqlikdan aziyat chekuvchi inson sifatida gavdalantiriladi. Yozuvchilar rahbarning jamiyat oldidagi "maskasi" bilan uning haqiqiy qiyofasi o'rtasidagi jarlikni ochish orqali, zamonaviy jamiyatning ma'naviy diagnostikasini amalga oshirmoqdalar. Bu jarayonda rahbarning jamiyatdan uzilib qolishi yoki jamiyat ichida bo'lsa-da, uning dardlariga tizim qurboni sifatida javob bera olmasligi dramatik tarzda tasvirlanadi. Rahbar endi shunchaki buyruq ijrochisi emas, balki har bir qarori ortida minglab insonlar taqdiri yotganini his qilgan, biroq tizimning qat'iy temir qoidalari va o'z vijdonining sadosi o'rtasida muvozanat izlayotgan murakkab sub'ektdir. Bunday yondashuv hikoyalarda "rahbarlik" tushunchasining nafaqat ijtimoiy imtiyoz, balki ma'naviy sinov ekanligini isbotlashga xizmat qiladi.

Rahbar obrazining evolyutsiyasida ma'naviy-axloqiy inqiroz holati markaziy o'rin tutadi. Zamonaviy hikoyalarda (xususan, Shoyim Bo'tayev yoki Luqmon Bo'rixon asarlarida) rahbarning o'z lavozimidan foydalanib erishgan moddiy farovonligi va uning evaziga boy bergan ma'naviy butunligi o'rtasidagi ziddiyat ochiq-oydin ko'rsatiladi. Rahbar o'z martabasini saqlab qolish uchun ijtimoiy adolat tamoyillarini chetlab o'tishga majbur bo'lganida, undagi "shaxs" va "amaldor" o'rtasidagi kurash boshlanadi. Bu inqiroz ko'pincha personajning tushkunlikka tushishi, o'z yaqinlaridan begonalashishi va hatto jamiyatdan ajralib qolishi bilan yakunlanadi. Yozuvchilar rahbarning kabinetidagi hashamat va tashqaridagi oddiy xalqning turmushi o'rtasidagi kontrastni chizish orqali, amaldorning ma'naviy olamidagi kentiklarni fosh etadilar. Bu yerda "rahbar" tipi jamiyatdagi korrupsiya, laganbardorlik va ma'naviy qashshoqlik kabi illatlarning ham tashuvchisi, ham ba'zan qurboni sifatida namoyon bo'ladi. Akademik tahlil shuni ko'rsatadiki, zamonaviy hikoyachilikda rahbarning axloqiy tanazzuli shunchaki shaxsiy fojia emas, balki jamiyatning umumiy ma'naviy iqlimini belgilovchi ko'rsatkich darajasiga ko'tarilgan⁴.

Shu bilan birga, zamonaviy hikoyalarda "Rahbar-Jamiyat" munosabatlarida yangicha, insonparvarlikka asoslangan tamoyillar ham ko'zga tashlanmoqda. Adabiyotda yangi avlod rahbarlari paydo bo'ldiki, ular eski byurokratik tizimning qat'iy qoliplarini buzishga, inson qadrini hamma narsadan ustun qo'yishga intiladilar. Bunday qahramonlar ko'pincha jamiyatning quyi qatlami bilan bevosita muloqotga kirishadi, ularning muammolarini rasmiyatchiliksiz hal qilishga urinadi. Biroq bunday rahbarlarning fojiasi shundaki, ular ko'pincha eskirgan tizim va o'z manfaatini o'ylaydigan boshqa amaldorlar qarshiligiga uchraydilar. Yozuvchilar bu kurashni tasvirlash orqali kitobxonda ijtimoiy faollik va adolatga bo'lgan ishonchni uyg'otishga harakat qiladilar. Bu yerda rahbar obrazi ijtimoiy islohotlarning lokomotivi va ma'naviy poklanishning ramzi sifatida talqin qilinadi. Demak, zamonaviy hikoyachilikda rahbar va jamiyat munosabatlari dinamik xarakterga ega bo'lib, u personajning o'zligini anglashi va ijtimoiy mas'uliyatini qay darajada his etishi orqali ochib berilmoqda. Ushbu munosabatlar silsilasi asarda g'oyaviy-badiiy yaxlitlikni ta'minlovchi asosiy halqaga aylanadi⁵.

Zamonaviy o'zbek hikoyachiligida rahbar obrazini yaratishda an'anaviy tashqi tavsiflash usullaridan ichki, chuqur psixologik tahlil metodlariga o'tish tamoyili ustuvorlik qilmoqda. Bugungi hikoyanavislikda (xususan, Nazar Eshonqul, Erkin A'zam, Ulug'bek Hamdam asarlari

⁴ Kiryigitova N. — Shukur Xolmirzayev hikoyalarining o'ziga xos xususiyatlari. — FILOLOGIYA UFQLARI JURNALI, 2024. — bet. 33–48.

⁵ ABDULLAJONOVA M., QANOATOVA N. — Zamonaviy o'zbek hikoyalarida syujet va uslub yangilanishi. — Scientific-JL, 2024. — bet. 5–24.

misolida) rahbarning ijtimoiy portreti uning xatti-harakatlari yoki egallab turgan lavozimi bilan emas, balki uning ongo osti jarayonlari, ichki monologlari va ruhiy siljishlari orqali ochib beriladi. Akademik nuqtai nazardan qaraganda, bu jarayon "intelektual psixologizm" deb ataladi, bunda qahramon o'z-o'zini kuzatuvchi ob'ektga aylanadi. Rahbarning kabinetidagi jimjitlikda o'zi bilan o'zi qolishi, o'tgan umrini taftish qilishi va o'z qarorlarining axloqiy asosi haqida o'ylashi asarning syujet chizig'ini moddiy harakatlardan ruhiy harakatlarga ko'chiradi. Bunday hikoyalarda rahbarning nutqi endi faqat buyruq yoki ko'rsatmalardan iborat emas, balki falsafiy mushohadalar, shubhalar va o'z-o'zini inkor etish elementlari bilan boyigan murakkab lingvistik strukturaga ega bo'ladi. Bu esa rahbar obrazini sxematik qahramonlikdan qutqarib, uni tirik, ziddiyatli va tushunilishi lozim bo'lgan insoniy mohiyat darajasiga ko'taradi.

Psixologik tasvir tamoyillarida "ong oqimi" va ramziy detallarning qo'llanilishi rahbar obrazining evolyutsiyasida muhim bosqich bo'ldi. Zamonaviy hikoyalarda rahbarning tushlari, xayollari va o'tmish xotiralari uning hozirgi kundagi amaliy faoliyatidan ko'ra muhimroq ahamiyat kasb eta boshladi. Masalan, asar qahramoni bo'lgan amaldorning tushida o'zining bolaligi yoki oddiy mehnatkash ajdodlarini ko'rish, uning bugungi kibrli qiyofasi va asl tabiati o'rtasidagi konfliktni yuzaga chiqaradi. Yozuvchilar rahbarning atrofidagi buyumlarga — og'ir, hashamatli stulga, yopiq pardalarga yoki doimiy jiringlovchi telefonlarga ramziy ma'no yuklaydilar. Ushbu predmetlar personajning erkinlik darajasini va uning "kursi" asiriga aylanganini ifodalovchi badiiy vositalardir. Ichki monologlar yordamida rahbarning o'z qo'l ostidagilariga aytolmagan haqiqatlari, tizimga bo'lgan yashirin isyoni yoki o'z o'zligini tan olishi tasvirlanadi. Bunday chuqur psixologik qatlam asarning badiiy-estetik qiymatini oshirish bilan birga, kitobxonni hokimiyatning inson ruhiyatiga o'tkazadigan bosimini tushunishga undaydi. Bu uslub rahbar obrazini shunchaki ijtimoiy tip sifatida emas, balki insoniyatning umumiy ruhiy iztiroblari tashuvchisi sifatida gavdalaniradi⁶.

Bundan tashqari, zamonaviy hikoyalarda rahbar psixologiyasini ochishda "kontrast" (qarama-qarshilik) usuli keng qo'llanilmoqda. Bu usulda rahbarning rasmiy yig'ilishlardagi balandparvoz, qat'iy va ishonchli nutqi bilan uning yolg'izlikdagi ikkilanishlari, qo'rquvlari va ma'naviy kemtiklari to'qnashtiriladi. Akademik tahlillarda bu holat "shaxsning ikkilanishi" yoki "ijtimoiy rol va shaxsiy Men" ziddiyati deb baholanadi. Zamonaviy hikoyachi rahbarning tashqi dunyoga ko'rsatadigan "salobati" ortida qanday ruhiy fojialar yashiringanini tadqiq etadi. Masalan, yuqori lavozimli shaxsning oddiy bir insoniy xatosi uchun o'zini jazolashi yoki mansab pillapoyalaridan ko'tarilgani sayin o'zining qadrdon do'stlari va qadriyatlaridan uzoqlashgani sababli chekkan pushaymonlari asarning asosiy mazmuniga aylanadi. Shuningdek, rahbar obrazini yaratishda dialektik yondashuv — ya'ni personajni ham ijobiy, ham salbiy qirralari bilan bir butunlikda ko'rsatish tamoyili ham hozirgi adabiyotning yutug'idir. Bu esa zamonaviy hikoyachilikda rahbar qiyofasining badiiy jihatdan mukammallashuviga, uning hayotiy va ishonchli chiqishiga xizmat qilmoqda. Mazkur psixologik usullar orqali o'zbek adabiyoti jahon adabiyotidagi "hokimiyat va shaxs" muammosini tadqiq etishning eng yuksak cho'qqilariga yaqinlashib bormoqda.

Zamonaviy o'zbek hikoyachiligida rahbar obrazining evolyutsiyasi va uning gavdalanish prinsiplari quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

G'oyaviy transformatsiya: Rahbar obrazi mafkuraviy targ'ibot qurolidan insoniy munosabatlar va milliy qadriyatlar tahlilchisiga aylandi.

Janr imkoniyatlari: Hikoyaning ixchamligi rahbar psixologiyasining eng nozik qirralarini "mikroskop ostida" ko'rsatishga imkon berdi.

⁶ S. Annaqulova — Usmon Azim hikoyalarida folklorizmlar. — Образование наука инновации в мире, 2024. — bet. 160–162.

Estetik yangilanish: Realizm tamoyillari modernistik tasvir usullari (ramz, tush, ichki monolog) bilan boyitilib, rahbar obrazi ko'p qatlamli mazmun kasb etdi.

Ijtimoiy ahamiyat: Ushbu obrazlar orqali jamiyatning ma'naviy sog'lomligi va tizimdagi nuqsonlar badiiy fosh etilmoqda.

Xulosa:

Zamonaviy o'zbek hikoyachiligida rahbar obrazining evolyutsiyasi va uning gavdalanish prinsiplari quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

1. **G'oyaviy transformatsiya:** Rahbar obrazi mafkuraviy targ'ibot qurolidan insoniy munosabatlar va milliy qadriyatlar tahlilchisiga aylandi. Sotsialistik realizmning sxematik, bir o'lchovli rahbar qiyofasidan voz kechilib, uning o'rniga murakkab, ziddiyatli va psixologik jihatdan chuqur ishlangan obraz yaratilmoqda.

2. **Janr imkoniyatlari:** Hikoyaning ixchamligi rahbar psixologiyasining eng nozik qirralarini "mikroskop ostida" ko'rsatishga imkon berdi. Qisqa hajm syujetning ichki tarangligini oshirib, personajning ruhiy o'zgarishlarini yanada ta'sirchan ifodalashga xizmat qilmoqda.

3. **Estetik yangilanish:** Realizm tamoyillari modernistik tasvir usullari (ramz, tush, ichki monolog, ong oqimi) bilan boyitilib, rahbar obrazi ko'p qatlamli mazmun kasb etdi. Badiiy psixologizmning rivojlanishi o'zbek hikoyachiligini jahon adabiyoti darajasiga olib chiqmoqda.

4. **Ijtimoiy ahamiyat:** Ushbu obrazlar orqali jamiyatning ma'naviy sog'lomligi va tizimdagi nuqsonlar badiiy fosh etilmoqda. Rahbar obrazi hokimiyat va shaxs munosabatlarining barcha murakkabliklarini aks ettiruvchi badiiy kashfiyotga aylandi. Rahbarning ma'naviy-axloqiy inqirozi, "shaxs va amaldor" ziddiyati, jamiyat bilan munosabatlardagi uzilishlar zamonaviy hikoyachilikning eng dolzarb va ta'sirchan mavzularidan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A'zam E. Tanlangan asarlar / E.A'zam. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2019. – 400 b.
2. Bo'tayev Sh. Yolg'onchilik guli / Sh.Bo'tayev. – Toshkent: Sharq, 2017. – 256 b.
3. Eshonqul N. Labirint / N.Eshonqul. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. – 304 b.
4. Hamdam U. Tanlangan hikoyalar / U.Hamdami. – Toshkent: Akademnashr, 2020. – 288 b.
5. Bo'rixon L. Ko'ngil qissasi / L.Bo'rixon. – Toshkent: Ma'naviyat, 2016. – 240 b.
6. Normatov U. Zamonaviy o'zbek hikoyachiligi poetikasi / U.Normatov. – Toshkent: Fan, 2015. – 220 b.
7. Karimov N. Mustaqillik davri o'zbek adabiyoti: badiiy izlanishlar / N.Karimov. – Toshkent: Fan, 2018. – 340 b.
8. Mirzayev S. O'zbek hikoyachiligida psixologizm / S.Mirzayev. – Toshkent: O'qituvchi, 2017. – 196 b.
9. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish / D.Quronov. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – 312 b.
10. Jo'raqulov U. Zamonaviy adabiy jarayon va badiiy uslub / U.Jo'raqulov. – Toshkent: Sharq, 2020. – 268 b.